

Dr. Lőrincz József

A magyar büntetés-végrehajtás ellentmondásos fejlődése a II. világháború után*

Tisztelt Konferencia, Hölgyeim és Uraim!

Azokról a nyomasztó ellentmondásokról beszélnék rövid hozzászólásomban, amelyek a büntetés-végrehajtás politikai, gazdasági környezetében kialakultak az elmúlt fél évszázadban, és amelyek – enyhén szólva – egyenetlenné tették a szakma fejlődését, de amely körülmények között a testület mégis derekasan helytállt.

Ha a hazai büntetés-végrehajtás fejlődését másfél évszázad távlatából nézem, akkor a szakma számára támogatóbbnak tűnik a XIX. század utolsó húsz éve, mint az egész XX. század. Különösen rosszul kezdődött a XX. század II. világháború utáni második fele: a zűrzavarból az 50-es évek első felében ránk telepedő sztálini büntetőpolitika – ha rövid ideig is tartott, de – hosszú ideig itt hagyta szemléleti nyomaina a szakmán, paranoid, a fogvatartást gyűlöletté silányító diktátumaival. Aligha érthetik jelenlegi uniós partnereink, hogy nekünk a jelenlegi bánásmód-kultúránkat az elítéltekkel szembeni gyűlölködés milyen mély bugyraiból kellett kialakítanunk.

Az úgynevezett Kádár-korszak konszolidáltabb politikai és felerősödő gazdasági feltételei a 60-as években megnyitották a büntetés-végrehajtás korlátozott ütemű fejlődésének lehetőségét. E korlátokat egyfelől egy súlyos elvi ellentmondás, másfelől legalább ilyen súlyos anyagi-materiális nehézségek okozták. Az elvi ellentmondás abban állt, hogy az ítélkezési gyakorlat a megtorló tett-felelősségi elv talajára épült, míg a büntetés-végrehajtástól a tettes-felelősségi elv érvényesítését, azaz azt várták el, hogy a tettest morálisan átalakítva küldje vissza a társadalomba. Az elítéltek morális átrendezése, vagy ahogy a törvényi szintű jogszabály fogalmazott: „átnevelése”, a magát omnipotensnek képzelő állam *metaracionális célkitűzése* volt, amely mellett a párt- és állami vezetés csaknem másfél évtizeden keresztül kitarított. A 60-as, 70-es évek vezető szerveinek dicséretére legyen mondva, hogy ehhez a programhoz szándékukban állt anyagi támogatást nyújtani: 1965-ben az MSZMP KB Politikai Bizottsága, 1972-ben az MSZMP KB, 1977-ben a Minisztertanács, 1983-ban a Honvédelmi Bizottság hozott létfontosságú döntéseket az intézeti infrastruktúra és a személyi állomány helyzetének javítására. Ma már szakmatörténeti tényként rögzíthető, hogy *a büntetés-végrehajtás számára az e döntések alapján támogatásra szánt pénzeszközök nem, vagy csak nagyon töredékesen érkeztek meg.* Az, hogy a döntéstől a kifizetésig terjedő időszakban elveszett

* Elhangzott a Somogy Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet alapításának 100. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi szimpóziumon Kaposvárott 2005. szeptember 9-én.

a pénz, részben gazdasági, részben szemléleti okokkal magyarázható. A gazdasági ok az volt, hogy a centralizált népgazdaságban mindig támadtak újabb és újabb, a büntetés-végrehajtásnál fontosabb igények, amelyek kielégítéséhez az államnak nyomósabb politikai érdeke fűződött, mint a bűnelkövetők helyzetének javítása. Ugyanilyen fájó volt a támogatás elmaradásának szemléleti oka. Ennek mélyebben fakadó társadalmi eredője társadalmunk hagyományos intoleranciája, amely ellentétes érzületeket táplált az átlagostól eltérőkkel, különösen a bűnelkövetőkkel szemben, de a velük foglalkozó, a velük érintkező büntetés-végrehajtási személyzettel szemben is. Megítélésem szerint az állam vezető szervei alig tettek valamit ennek az erkölcsi hátránynak a kompenzálására. Az elmúlt évtizedekben az igazságszolgáltatás szervezetei: az Igazságügyi Minisztérium, a bíróságok, az ügyészségek arisztokratikus távolságtartással, a rendvédelmi szervek: a rendőrség, határőrség, vám- és pénzügyőrség pedig fontosabb állami küldetésük egészséges öntudatával jelölték ki helyünket a hátsó udvarban.

Visszatérve tehát az alapvető ellentmondásra: metaracionális szakmai célok egyfelől, minimális anyagi és erkölcsi támogatottság másfelől. És mi történik? A büntetés-végrehajtás megtanult korlátozott lehetőségei optimumán élni, a „szegény ember vízzel főz, és maga csinálja a gyermekeit” elv alapján. A 60-as, 70-es években kitanulta a válságkezelés minden csinját-binját, a 80-as évektől pedig ezt már szinte művészetévé fo-koztta.

A hazai büntetés-végrehajtási testület vezetői már a 60-as évektől tisztában voltak azzal, hogy az elítéltek morális átalakításához sem a börtönök környezeti hatásai, sem a személyi állomány kvalifikáltsága nem kedvez. Világos volt számukra, hogy a korabeli politikai és állami vezetés hajlandó szemet hunyni eme „apróság” felett, ha biztosítják a társadalom nyugalmit, a börtönök rendkívüli eseményektől mentes működését. Azt, hogy valójában ezt a biztonságot a bv. szervezet milyen eszközökkel éri el, nem firtatták. Kutatásaink szerint a 70-es évek közepétől – a nemzetközi háttérben a helsinki folyamattal megkezdődő, a két világrendszer közötti konvergenciával – az államok „börtönügye” az adott országot minősítő egyik társadalomdiagnosztikai tényezővé nőtte ki magát. Ettől kezdve sürgetővé vált a hazai politikai elit számára a „szalonképesség” megőrzése céljából a hazai börtönviszonyok humanizálása. E folyamatot szerencsésen segítette a személyi állomány nagyfokú generációváltása, az „osztályharcos” generáció kiválása és a belépőknek – különösen a tisztai állománynak – magasabb általános- és szakmai kvalifikáltsága (ez elősegítette a bv. kifinomultabb eszközökkel való válságmenedzselését).

A több évtizedes tartós válságkezelésnek azonban kedvezőtlen mellékhatásai is voltak. Ezek közül kiemelhető a bv. szervezet kényszerű centralizáltsága és militáns vonásainak konzerválódása. A szervezet centralizált működésére az anyagi és a humán erőforrások takarékos – patikamerlegesen történő – elosztása miatt volt szükség, de ártalmas következménye a bénító túlszabályozottság, a megcsontosodott hierarchia, az élő erők – a személyzet és a fogvatartottak – elszemélytelenítése, falanxterizálása lett. Kétségtelen, hogy a katonai szervezethez hasonlóan a rendkívüli események elhárításában, elfojtásában.

A válságkezelésnek volt még egy fájó következménye: a személyi állomány felgyorsult biológiai, pszichológiai amortizációja, kopása. Egy, a közelmúltban végzett vizsgálatunk kimutatta, hogy az 1970 és 1989 között tevékenykedő bv. vezetők alig 1/3-a távozott érdemei elismerése mellett – a nyugdíjkorhatár elérésével – a testületől. A vezetők 2/3-a egészségkárosodás, szolgálat közbeni elhalálozás, kényszerű visszavonulás, vagy fegyelmi okokból hagyta el a testületet (feltételezhető, hogy a beosztotti állomány helyzete hasonló, vagy ennél is rosszabb lehetett).

A büntetés-végrehajtási infrastruktúra szerves (nyugat-európai típusú) fejlesztésének elmaradása ciklikusan visszatérő krízisállapotokat teremtett akkor, amikor az állam vezetése a közrend és közbiztonság javítása céljából szigorította büntetőpolitikáját. 1962 óta négy ilyen represszív ciklus előfordulása állapítható meg: 1968 és 1972, 1975 és 1977, 1980 és 1986, valamint 1998 és 2002 között. Ezekben az időszakokban, az amúgy is hagyományosan férőhelygondokkal küszködő intézeteinkben súlyos, illetve rendkívüli túlszűfolttság alakult ki. A Kádár-korszak fogvatartási statisztikai adataiból megállapítható, hogy az általuk optimálisnak tartott 15 ezer férőhely e korszak 33 évéből csupán 4 évben volt elegendő, 19 olyan év volt, amikor 18 ezernél több, 7 olyan év volt, amikor 16 ezernél több fogvatartottat regisztráltak. Ezek a zsűfolt ciklusok a szakma tartalmi fejlesztésének minimumát is rendkívül megnehezítették.

Nem a hazai bv. kutatás feladata a mindenkori büntetőpolitika értékelése, de a bűnözés statisztikai adatai alapján megállapítható, hogy a kriminálpolitikai szigorítások, illetve enyhítések „köszönőviszonyban” sem voltak a bűnözés tényleges alakulásával. Ha pedig azt nézzük, hogy a represszív korszakoknak volt-e bármiféle hatása a bűnözés csökkentésére, megint nem találunk ok-okozati összefüggéseket. Enyhe túlzással tehát azt is mondhatjuk, hogy a represszív ciklusok nem a bűnözésre, hanem a büntetés-végrehajtásra mértek súlyos csapásokat.

A rendszerváltozáskor tehát egy olyan intézményrendszert örököltünk, amelynek évtizedeken keresztül járt volna a fejlesztéshez szükséges anyagi támogatás, de nem juttott. Így szembesültünk az Európa Tanács börtönügyi normáival és alapelveivel, és hordjuk mindmáig az elmulasztott ráfordítás stigmáit.

Többször, több fórumon elemeztük már, hogy ennek a megörökölt büntetés-végrehajtásnak milyen nehézségeket kell kiállnia most, ezt tudják uniós partnereink is. Elismerésük annak szól, hogy szűkös lehetőségeink ellenére tisztességes munka folyik börtöneinkben, a törvényesség betartásában, a biztonság fenntartásában, a bánásmód-kultúra javításában figyelemre- és elismerésre méltóak az eredményeink. Mi ennek a titka? A szakma kemény magjának, a szakmát élethivatásnak, sőt küldetésnek tekintő kollégáknak kitartó, önemészító, hősies mindennapi küzdelme az eredmények megőrzéséért.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mit lehetne kívánni a következő száz esztendőre – ha lehet ennél sokkal gyorsabb megvalósulással – a hazai börtönügynek? Legfőképpen azt, hogy uniós partnereinkhez hasonlóan ne legyen szükség szakmai hősökre, áldozatokra, sokkal inkább anyagilag, erkölcsileg megbecsült, jól képzett szakemberekre, akik egészséges, kiegyensúlyozott, alkotó munkakörnyezetben tevékenykednek. Ennek érdekében azt kívánom, hogy nem-

zetgazdaságunk fejlődése legyen olyan dinamikus, hogy még a maradékelven finanszírozott büntetés-végrehajtásnak is jusson, és ne csak annyi, hogy néhány száz férőhellyel toldozzuk eláporodott, régen szavatosságát veszített intézeti hálózatunkat, hanem legyen lehetőségünk átfogó korszerűsítésre.

Legalább ennyire kívánom a büntetés-végrehajtás számára a bölcs, önmérsékletes büntetőpolitikát. Az a veszély, hogy újból ezerszámra növekszik majd a börtönnépeség száma, szinte karnyújtásnyira került. Ennek a tragédiának három főszereplője a nyugati világ két vezető államában már színre lépett: – a bűnözéstől növekvő rettegésben élő lakosság; – az ebből tőkét kovácsoló politikusok; – a nagy üzlet reményében fellépő nagyvállalkozói szféra.

Merre megy a világ, merre Európa, merre Magyarország? Ezt ma még nem lehet tudni, de reménykedni lehet, hogy Európa súlyos, megrázó történelmi emlékei és tapasztalatai, döntéshozó politikusai józansága megakadályozza – Nils Christie norvég kriminológus szavaival élve – a nyugati típusú gulagok létrejöttét.

Folytatva kívánságlistámat, azt kívánom, hogy a büntetés-végrehajtás váljon az igazságszolgáltatás szervezetrendszerének mostohagyerekéből annak egyenrangú családtagjává. Még vég nélkül folytathatnám a kívánságokat, amelyek ha meg is valósulnak, támadnak helyettük újabb és újabb ellentmondások, amelyeket utódainknak kell megoldaniuk.

Mi a XX. század szülöttei úgy nyújtjuk át a szakmai örökséget utódainknak, hogy rendkívüli feltételek között is gazdagítottuk azt, és ha meg is viseltek bennünket az elmúlt évtizedek, a költővel szólva elmondhatjuk: „Ez jó mulatság, férfimunka volt...”